

แนวทางการจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ชุมชนเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตสำหรับผู้สูงอายุ

Guidelines of Community Learning Center For Promoting Lifelong Learning In Elderly

สมบุญ ศรีสรรหิรัญ *

Somboon Sirisunhirun

* รองศาสตราจารย์ประจำภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหิดล, E – mail : somboon.sir@mahidol.ac.th

บทคัดย่อ

การศึกษครั้งนี้มีวัตถุประสงค์คือ 1) ศึกษาสภาพการรับรู้และข้อมูลข่าวสารของผู้สูงอายุในปัจจุบัน 2) ศึกษาความต้องการทางด้านความรู้ ข้อมูลข่าวสาร วิธีการที่จะทำให้ผู้สูงอายุได้รับความรู้และข้อมูลข่าวสารต่อเนื่องตลอดชีวิต 3) ศึกษาความเห็นของผู้นำชุมชนและบุคลากรของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องต่อแนวทางที่จะช่วยให้ผู้สูงอายุได้รับความรู้และข้อมูลข่าวสารหรือได้รับการเรียนรู้ตลอดชีวิต และ 4) นำเสนอแนวทางการจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ชุมชนเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตสำหรับผู้สูงอายุ เป็น การวิจัยเชิงคุณภาพ ประชากรสำหรับการวิจัยครั้งนี้ประกอบด้วย บุคคล 3 กลุ่ม คือ กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มผู้นำชุมชน และกลุ่มเจ้าหน้าที่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องหรือผู้เชี่ยวชาญ สุ่มเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง จำนวน 4 ชุมชน ผลการวิจัยพบว่า 1) สภาพการรับรู้และข้อมูลข่าวสารของผู้สูงอายุในปัจจุบัน ส่วนมากผู้สูงอายุได้รับความรู้ทางด้านการส่งเสริมสุขภาพ ผู้สูงอายุส่วนมากมีปัญหาอุปสรรคในการเข้าถึงอินเทอร์เน็ต ผู้สูงอายุส่วนมากรับข่าวสารทุกวัน โดยจะรับข่าวสารในช่วงเวลาที่บุตรหลานกลับมาถึงบ้าน 2) วิธีการที่จะทำให้ผู้สูงอายุได้รับความรู้และข้อมูลข่าวสาร ผู้สูงอายุส่วนมากต้องการได้รับข้อมูลความรู้ และข่าวสารประเภททั่วไป ผ่านช่องทางการสื่อสารชนิดหลัก และต้องการข้อมูลความรู้ และข่าวสารประเภทเฉพาะเจาะจงผ่านช่องทางการสื่อสาร จากผู้มีความรู้เชี่ยวชาญ หอกระจายข่าว จากบุคคลใกล้ชิด 3) วิธีการที่จะทำให้ผู้สูงอายุได้รับความรู้และข้อมูลข่าวสารต่อเนื่องตลอดชีวิตใน 4 ชุมชนมีวิธีการที่แตกต่างกันโดย ตำบลเชิงดอย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ มีวิธีการที่ดีที่สุด และ 4) แนวทางการจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ชุมชนเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตสำหรับผู้สูงอายุต้องมีการจัดตั้งคณะกรรมการ ซึ่งประกอบด้วย การมีส่วนร่วมกันของฝ่ายต่างๆ อย่างน้อยของ 3 ฝ่าย คือ ชมรมผู้สูงอายุ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่ชุมชน และหน่วยงานสนับสนุน ซึ่งเป็นปัจจัยหลักที่ส่งเสริมให้ประสบความสำเร็จ

คำสำคัญ : ศูนย์เรียนรู้ชุมชน, การเรียนรู้ตลอดชีวิต, ผู้สูงอายุ

Abstract

This research aims to study the situations regarding 1) the elderly's access to knowledge and information, 2) their needs of knowledge and information for lifelong learning, 3) perceptions of community leaders and personnel in terms of ways to help the elderly to access to knowledge and information or lifelong learning, and 4) propose guidelines to establish community learning center for the elderly's lifelong learning. This study was qualitative research. There were three groups including the elderly, the community leaders, and the personnel or experts. Purposive sampling was employed from four communities. The results reveal that firstly, the elderly mostly receive the healthcare promotion knowledge; yet, they had difficulties accessing the Internet. They received news every day when their children returned home. Secondly, the elderly would like to receive general knowledge and information from main media whereas specific information should be communicated via experts, broadcasting tower, and close people. Thirdly, among 4 communities, Choeng Doi Sub-district, Doi Saket District, Chiang Mai province had the best way to promote knowledge and information for the elderly. Lastly, to establish community learning center for the elderly required the engagement of at least three parties including the elderly club, local district administration, and supportive unit, which were key success factors.

Key words: Community Learning Center, Lifelong Learning, the Elderly

บทนำ

เมื่อเข้าสู่วัยสูงอายุ ผู้สูงอายุจะเข้าสู่การเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ ได้แก่ ด้านร่างกาย ที่มีความเสื่อมถอย การเคลื่อนไหวช้าลง หลงลืม มีปัญหาสุขภาพ ทางด้านสังคม ผู้สูงอายุต้องลดการทำงานลงหรือเกษียณออกจากงาน ซึ่งทำให้มีเวลาว่าง ต้องอยู่กับตัวเองบ่อยขึ้น บางรายออกห่างจากสังคม เกิดความเหงา จากสภาพสังคมไทยในปัจจุบันที่เปลี่ยนแปลงไปจากอดีต ด้วยความทันสมัยของเทคโนโลยีที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ทำให้ผู้สูงอายุต้องปรับตัวในการดำเนินชีวิตเป็นอย่างมาก ทั้งด้านสังคม ครอบครัว และเทคโนโลยีการติดต่อสื่อสาร ทำให้ผู้สูงอายุที่ปรับตัวไม่ทันต้องถอยห่างออกจากสังคมไป

ความรู้จึงเป็นสิ่งที่จำเป็นสำหรับผู้สูงอายุเป็นอย่างมาก หากผู้สูงอายุได้รับข้อมูลข่าวสารที่เป็นประโยชน์ โดยช่องทางและวิธีการสื่อสารที่เหมาะสม จะก่อให้เกิดประโยชน์อย่างมากต่อการเรียนรู้ในผู้สูงอายุ เพื่อให้ผู้สูงอายุเกิดการปรับตัวและพัฒนาได้อย่างมีความสุข ความรู้ที่เป็นประโยชน์สำหรับผู้สูงอายุได้แก่ ความรู้ทางด้านโภชนาการ สุขภาพ การเสริมรายได้ การรักษาพยาบาล การรับบริการจากภาครัฐ ปัญหาของการขาดความรู้และข้อมูลข่าวสารของผู้สูงอายุนั้น ยกตัวอย่างเช่น หากผู้สูงอายุไม่มีบุตรหลานเลี้ยงดูจะทำอย่างไร หากเจ็บป่วยกะทันหันไม่มีเงินรักษาจะทำเช่นไร เป็นต้น ปัญหาดังกล่าวจะไม่เกิดขึ้นหากผู้สูงอายุมีแหล่งที่จะได้เรียนรู้และรับทราบข้อมูลข่าวสารที่จำเป็นต่อการดำเนินชีวิตของเขา

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ได้กำหนดรูปแบบการจัดการศึกษาไว้ 3 รูปแบบ ได้แก่ การศึกษาในระบบโรงเรียน การศึกษานอกระบบโรงเรียน และการศึกษาตามอัธยาศัย โดยมีเจตนารมณ์ให้ประชาชนสามารถเรียนรู้เพื่อการพัฒนานตนเองได้อย่างแท้จริงตลอดจนส่งเสริมให้ประชาชนมีการศึกษาไปตลอดชีวิต ซึ่งการเรียนรู้จะต้องเกิดได้ทุกช่วงเวลา และไม่จำกัดสถานที่ในการเรียนรู้ ในมาตรา 25 ของพระราชบัญญัติฉบับดังกล่าวกำหนดให้รัฐจะต้องส่งเสริมการดำเนินงานและการจัดตั้งแหล่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตทุกรูปแบบ ให้ทั่วถึงและพอเพียง เพื่อให้ประชาชนสามารถเข้าถึงแหล่งเรียนรู้ได้อย่างหลากหลายและกว้างขวาง ซึ่งผู้สูงอายุถือเป็นประชาชนส่วนหนึ่งที่รัฐต้องส่งเสริมให้เข้าถึงแหล่งเรียนรู้เพื่อให้มีข้อมูลข่าวสารที่เป็นประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตในบั้นปลายของชีวิต

ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนเป็นกิจกรรมประเภทหนึ่งของการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย ในประเทศไทยศูนย์การเรียนรู้ชุมชนที่เห็นเป็นรูปธรรมที่สุด คือ ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนของสำนักบริหารงานการศึกษานอกโรงเรียน เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตของคนในชุมชน เน้นการเรียนรู้ที่เป็นวิธีการปฏิบัติจริงจากวิถีชีวิต และเรียนรู้จากแหล่งวิทยาการต่างๆในชุมชน การแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ทั้งยังมีการจัดการศึกษา การพัฒนาอาชีพให้กับประชากรในชุมชน แต่จากการสังเกตที่ผ่านมายังพบว่า ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนที่มีอยู่ในปัจจุบันไม่เอื้ออำนวยต่อการเรียนรู้สำหรับผู้สูงอายุ โดยมีผลการศึกษาวิจัยที่ผ่านมาพบว่า ควรมีแหล่งเรียนรู้ในชุมชนสำหรับผู้สูงอายุโดยเฉพาะ (พัชรา สังข์ศรี, 2556)

จากปัญหาที่กล่าวมาข้างต้นผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาแนวทางการจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ชุมชนเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตสำหรับผู้สูงอายุ เพื่อหาแนวทางที่เหมาะสมในการจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ชุมชนสำหรับผู้สูงอายุ ให้ผู้สูงอายุได้มีช่องทางที่จะสามารถเข้าถึงแหล่งข้อมูลข่าวสารอันก่อให้เกิดประโยชน์ในการดำเนินชีวิตในช่วงบั้นปลายของชีวิต

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาสภาพการรับรู้และข้อมูลข่าวสารของผู้สูงอายุในปัจจุบัน เพื่อศึกษาความต้องการทางด้านความรู้ ข้อมูลข่าวสาร วิธีการที่จะทำให้ผู้สูงอายุได้รับความรู้และข้อมูลข่าวสารต่อเนื่องตลอดชีวิต
2. เพื่อศึกษาความเห็นของผู้นำชุมชนและบุคลากรของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ต่อแนวทางที่จะช่วยให้ผู้สูงอายุได้รับความรู้และข้อมูลข่าวสารหรือได้รับการเรียนรู้ตลอดชีวิต
3. เพื่อนำเสนอแนวทางการจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ชุมชนเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตสำหรับผู้สูงอายุ

วิธีการดำเนินการวิจัย

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยคือแบบสัมภาษณ์ ประชากรสำหรับการวิจัยครั้งนี้ประกอบด้วย บุคคล 3 กลุ่ม คือ กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มผู้นำชุมชน และกลุ่มเจ้าหน้าที่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องหรือผู้เชี่ยวชาญ การสุ่มกลุ่มตัวอย่างสุ่มอย่างง่ายโดยจับฉลากเลือกแต่ละภาคของประเทศไทย จำนวน 4 ภาค สุ่มเลือกมา 4 จังหวัด จากนั้นคัดเลือกชุมชนแบบเจาะจง โดยเลือกชุมชนที่มีเครือข่ายชมรมผู้สูงอายุในพื้นที่และหรือมีความร่วมมือกับสำนักงานหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ (สปสช.) ในด้านการส่งเสริมสุขภาพให้กับผู้สูงอายุในชุมชน จากนั้นผู้วิจัยสุ่มกลุ่มตัวอย่างแต่ละกลุ่ม ได้แก่ กลุ่มผู้สูงอายุ จำนวน 40 คน กลุ่มผู้นำชุมชนจำนวน 8 คน กลุ่มเจ้าหน้าที่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญ จำนวน 4 คน รวมทั้งสิ้น 52 คน

การเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยทำหนังสือจากภาควิชาสังคมศาสตร์เพื่อประสานขอความร่วมมือจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่ที่จะทำการศึกษา เพื่อเข้าไปเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์ และสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมกับ เจ้าหน้าที่ ผู้นำชุมชน และผู้สูงอายุในพื้นที่ กลุ่มตัวอย่างสามารถตอบคำถามได้อย่างอิสระ เพื่อให้ได้ข้อมูลที่เป็นความคิดเห็น ทศนคติและข้อมูลที่เป็นความจริง

การวิเคราะห์ข้อมูลครั้งนี้ได้ใช้วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ โดยนำข้อมูลจากแบบสัมภาษณ์ มาวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) แล้วนำเสนอในลักษณะบรรยายความ

ผลการวิจัย

การศึกษาในครั้งนี้สามารถสรุปผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยได้ดังนี้

1. สภาพการรับรู้และข้อมูลข่าวสารของผู้สูงอายุในปัจจุบัน ผลการศึกษา พบว่า สภาพปัจจุบันผู้สูงอายุส่วนมากผู้สูงอายุได้รับความรู้ทางด้านการส่งเสริมสุขภาพ ด้านการเพิ่มทักษะอาชีพ ด้านเกษตรกรรม ด้านกิจกรรมทางศาสนา ด้านการเมือง และด้านกฎหมาย และพบผู้สูงอายุเป็นส่วนน้อยที่รับรู้และข้อมูล

ข่าวสารด้านการลงทุนในตลาดหลักทรัพย์ เทคนิคการประกอบอาชีพ และเทคนิคการใช้อินเทอร์เน็ต

ส่วนวิธีการที่ผู้สูงอายุได้รับความรู้และข้อมูลข่าวสาร พบว่า ส่วนมากผู้สูงอายุได้รับความรู้และข้อมูลข่าวสารผ่านช่องทางสื่อสาร ได้แก่ โทรทัศน์ สื่อวิทยุ สื่อสิ่งพิมพ์ และจากการเข้าร่วมชมรมผู้สูงอายุ และพบผู้สูงอายุเป็นส่วนน้อยที่ได้รับความรู้และข้อมูลข่าวสารผ่านช่องทางการใช้อินเทอร์เน็ต

ปัญหาอุปสรรคในการรับรู้และข้อมูลข่าวสารของผู้สูงอายุ พบว่า ผู้สูงอายุส่วนมากมีปัญหาอุปสรรคในการเข้าถึงความรู้และข้อมูลข่าวสาร จากอินเทอร์เน็ต สาเหตุเนื่องจาก มีค่าใช้จ่ายในการเสียค่าบริการที่ไม่เพียงพอ และไม่มีความสามารถทักษะในการใช้งานอินเทอร์เน็ต รวมทั้งปัญหาเรื่องอุปกรณ์ที่เป็นสื่อกลางในการใช้งานอินเทอร์เน็ตอีกด้วย

ความถี่ในการรับข่าวสาร พบว่า ผู้สูงอายุส่วนมากรับข่าวสารทุกวัน และพบผู้สูงอายุเป็นส่วนน้อยที่รับข่าวสารไม่ได้ทุกวัน

ช่วงเวลาในการรับข่าวสาร พบว่า ผู้สูงอายุส่วนมากจะรับข่าวสารในช่วงเวลาว่างหรือช่วงเวลาที่บุตรหลานกลับมาถึงบ้าน ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่อยู่พร้อมหน้ากัน และพบผู้สูงอายุเป็นส่วนน้อยที่สามารถรับรู้และข้อมูลข่าวสารได้ตลอดเวลาตามที่ต้องการ

2. ความต้องการทางด้านความรู้ ข้อมูลข่าวสาร วิธีการที่จะทำให้ผู้สูงอายุได้รับความรู้และข้อมูลข่าวสารต่อเนื่องตลอดชีวิต ผลการศึกษา พบว่า วิธีการที่จะทำให้ผู้สูงอายุได้รับความรู้และข้อมูลข่าวสาร แบ่งตามประเภทความรู้ และข่าวสารออกเป็น 2 ประเภท ดังนี้

ประเภททั่วไป พบว่า ผู้สูงอายุส่วนมากต้องการได้รับข้อมูลความรู้ และข่าวสารประเภททั่วไป ผ่านช่องทางการสื่อสารชนิดหลัก ได้แก่ โทรทัศน์ สื่อวิทยุ สื่อสิ่งพิมพ์ รวมทั้งการค้นหาจากอินเทอร์เน็ต เนื่องจากคิดเห็นว่าเป็นช่องทางการรับข้อมูลข่าวสารแบบทันเหตุการณ์มากที่สุด

ประเภทเฉพาะเจาะจงเกี่ยวกับผู้สูงอายุ พบว่า ผู้สูงอายุต้องการได้รับข้อมูลความรู้ และข่าวสาร ที่เฉพาะเจาะจงเกี่ยวข้องกับผู้สูงอายุ ผ่านช่องทางการสื่อสารได้จากจากผู้มีความรู้เชี่ยวชาญ หอกระจายข่าว จากบุคคลใกล้ชิด เนื่องจากคิดเห็นว่าเป็นช่องทางการรับข้อมูลข่าวสารที่มีความน่าเชื่อถือได้

3. ความเห็นของผู้นำชุมชนและบุคลากรของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องต่อแนวทางที่จะช่วยให้ผู้สูงอายุได้รับความรู้และข้อมูลข่าวสารหรือได้รับการเรียนรู้ตลอดชีวิต ผลการศึกษา พบว่า ความคิดเห็นต่อแนวทางการจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ชุมชนเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตสำหรับผู้สูงอายุ โดยแสดงความคิดเห็นของแต่ละชุมชนทั้ง 4 ชุมชนได้ดังนี้

1) ตำบลเชิงตอย อำเภอตอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า ชุมชนได้ดำเนินการจัดตั้งโรงเรียนชราบาลุทวิทาลัยอยู่แล้ว และเห็นว่าแนวทางที่ได้ทำอยู่ในปัจจุบันเป็นศูนย์การเรียนรู้ชุมชนเพื่อให้ผู้สูงอายุได้มีโอกาสในการเรียนรู้ตลอดชีวิตอีกด้วย

2) ตำบลตาลเตี้ย อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย พบว่า ชุมชนได้ดำเนินการจัดตั้งโรงเรียนผู้สูงอายุตำบลตาลเตี้ยแล้ว และเห็นว่าแนวทางที่ได้ทำอยู่ในปัจจุบันเป็นศูนย์การเรียนรู้ชุมชนเพื่อให้ผู้สูงอายุได้มีโอกาสในการเรียนรู้ตลอดชีวิตอีกด้วย

3) ตำบลในเมือง อำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัด พบว่า แนวทางการจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ชุมชนเพื่อให้ผู้สูงอายุได้มีโอกาสในการเรียนรู้ตลอดชีวิตควรเป็นหน้าที่ของกศน. เนื่องจากมีบทบาทหน้าที่ในด้านการจัดการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยอยู่แล้ว ซึ่งมีความพร้อมทั้งเจ้าหน้าที่และงบประมาณรองรับ

4) ตำบลหอมเกร็ดอำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม พบว่า แนวทางการจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ชุมชนเพื่อให้ผู้สูงอายุได้มีโอกาสในการเรียนรู้ตลอดชีวิตควรให้องค์การบริหารส่วนตำบลหอมเกร็ดเป็นผู้ริเริ่มจัดตั้ง เนื่องจากเป็นองค์กรที่สามารถจัดสรรงบประมาณเพื่อตอบสนองความต้องการของประชาชนในชุมชนได้ดีที่สุด

4. แนวทางการจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ชุมชนเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตสำหรับผู้สูงอายุ พบว่า รูปแบบที่เหมาะสมสำหรับการจัดการศึกษาให้แก่ผู้สูงอายุนั้นควรจะเน้นไปที่หลักการศึกษาดำเนินการตามอัธยาศัยเป็นหลัก ซึ่งสามารถทำเป็นกิจกรรมการเรียนรู้ในวิถีชีวิตประจำวันของผู้สูงอายุ ซึ่งผู้สูงอายุสามารถเลือกที่จะเรียนรู้ได้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต ตามความสนใจ ความต้องการ โอกาส ความพร้อม และศักยภาพในการเรียนรู้ของผู้สูงอายุแต่ละคน โดยมีวัตถุประสงค์ในการจัดตั้งดังนี้

1) เพื่อเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้และจัดกิจกรรมการเรียนรู้ที่เหมาะสมให้แก่ผู้สูงอายุเพื่อให้ผู้สูงอายุได้รับการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต

2) เพื่อสร้างเสริมกระบวนการเรียนรู้ของผู้สูงอายุในชุมชน

3) เพื่อสร้างโอกาสการเรียนรู้สำหรับผู้สูงอายุในชุมชน

4) เพื่อให้ชุมชน และผู้สูงอายุมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการ และจัดการศึกษาให้กับผู้สูงอายุในชุมชนเอง

ซึ่งแนวทางการจัดการความรู้ในศูนย์การเรียนรู้ชุมชนเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตสำหรับผู้สูงอายุนั้น มีกิจกรรมการเรียนรู้ที่อาจเรียกว่าเป็นหลักสูตรสำหรับการเรียนรู้ของผู้สูงอายุดังนี้

1) การสอนอ่าน-เขียนสำหรับผู้ไม่รู้หนังสือหรือหลงลืมหนังสือ

2) การฝึกอบรมอาชีพตามความต้องการของผู้สูงอายุ ได้แก่ เสริมทักษะอาชีพ แก่ท้องถิ่นและใช้วัสดุท้องถิ่น อาหารที่เหมาะสมกับท้องถิ่น การทำยาสมุนไพร ปุ๋ยธรรมชาติ นวดแผนโบราณ การทำเกษตรไร่นาสวนผสม เป็นต้น

3) การอบรมให้ความรู้ในเรื่องที่ผู้สูงอายุต้องการและเป็นประโยชน์แก่ผู้สูงอายุ ได้แก่ เรื่องสุขภาพ สวัสดิการสำหรับผู้สูงอายุ การพักผ่อนที่เหมาะสมสำหรับผู้สูงอายุ ศาสนา เป็นต้น

4) การศึกษาตามอัธยาศัย โดยการจัดกิจกรรมเผยแพร่ความรู้ในหัวข้อที่ผู้สูงอายุต้องการ เช่น การดูแลสุขภาพ สวัสดิการจากรัฐ การป้องกันโรค การออกกำลังกาย เป็นต้น

นอกจากนี้แนวทางการจัดการความรู้ในศูนย์การเรียนรู้ชุมชนเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตสำหรับผู้สูงอายุนั้น ควรให้ความสำคัญในด้านการจัดหาความรู้ตามความต้องการของผู้สูงอายุในชุมชน ซึ่งทำได้โดยการสำรวจความต้องการจากผู้สูงอายุในชุมชน หรือการจัดหาความรู้ที่เป็นประโยชน์เหมาะสมกับผู้สูงอายุในชุมชนให้ผู้สูงอายุได้เลือกตามลำดับความต้องการ การจัดให้มีกิจกรรมในแหล่งการเรียนรู้ประเภทต่างๆ เช่น การเรียนรู้ระบบเทคโนโลยีสารสนเทศ การค้นคว้าจากอินเทอร์เน็ต พิพิธภัณฑสถาน การจัดกิจกรรมการเรียนรู้จากภูมิปัญญาชาวบ้าน การส่งเสริมสนับสนุน และพัฒนาการจัดการศึกษาตามอัธยาศัย การส่งเสริมให้หน่วยงานภาครัฐสร้างเครือข่ายจัดการศึกษาตามอัธยาศัย เช่น องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ศูนย์การศึกษาnon-formal และการศึกษาตามอัธยาศัย โรงเรียนในชุมชน เป็นต้น

สำหรับหลักการในการจัดการความรู้ในศูนย์การเรียนรู้ชุมชนเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตสำหรับผู้สูงอายุนั้น มีหลักการพื้นฐานคือ จัดให้สนองต่อกลุ่มผู้สูงอายุ ตามความสนใจ และความต้องการ จัดให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของผู้สูงอายุ จัดโดยวิธี

หลากหลายโดยใช้สื่อต่างๆ จัดให้ยืดหยุ่น โดยไม่มีรูปแบบใดๆ จัดให้ทันต่อเหตุการณ์ จัดได้ทุกโอกาส และจัดบรรยากาศ สถานการณ์ และสภาพแวดล้อมให้เอื้อต่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตสำหรับผู้สูงอายุอีกด้วย

ปัจจัยที่ส่งเสริมให้เกิดศูนย์การเรียนรู้ชุมชนเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตสำหรับผู้สูงอายุ จะประกอบด้วยความร่วมมือกันของฝ่ายต่างๆ อย่างน้อยของ 3 ฝ่าย คือ ชุมชนผู้สูงอายุ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่ชุมชน และหน่วยงานสนับสนุน ซึ่งเป็นปัจจัยหลักที่ส่งเสริมให้ประสบความสำเร็จ

ในการพิจารณาตั้งชื่อ หรือชื่อเรียกของศูนย์การเรียนรู้ชุมชนเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตสำหรับผู้สูงอายุจะมีชื่อเรียกอย่างไรก็ได้ ตามข้อตกลงร่วมกันอันเป็นมติของชุมชนนั่นเอง และควรมีสถานที่ตั้งที่เหมาะสมต่อการเรียนรู้สำหรับผู้สูงอายุ ในช่วงเริ่มแรกอาจใช้สถานที่ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่ชุมชน หรือบริเวณพื้นที่ภายในวัด ซึ่งสถานที่ตั้งควรมีความสะดวกต่อการเดินทางของผู้สูงอายุด้วย โดยเป็นสถานที่ที่มุ่งเน้นให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ความคิด ความรู้ ประสบการณ์ ภูมิปัญญา องค์ความรู้ ท้องถิ่น ข้อมูลข่าวสารในชุมชน เป็นต้นเป็นแหล่งฝึกฝนเพื่อพัฒนาทักษะการดำรงชีวิตที่เหมาะสมสำหรับวัยสูงอายุอย่างยั่งยืน ความเป็นอิสระ ปลอดภัยจากการครอบงำทางการเมือง หน่วยงานรัฐหรือเอกชน แต่สามารถให้การสนับสนุนทรัพยากรบางอย่างได้ และสุดท้ายเป็นแหล่งสรรหา และเก็บรวบรวมเป็นคลังปัญญาของผู้สูงอายุของชุมชนนั้นๆ

ขั้นตอนการดำเนินงานศูนย์การเรียนรู้ชุมชนเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตสำหรับผู้สูงอายุนั้นมีขั้นตอน ดังนี้ 1) ขั้นตอนการจัดทำแผนยุทธศาสตร์ 2) ขั้นตอนการจัดทำแผนเพื่อพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ชุมชนเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตสำหรับผู้สูงอายุ 3) ขั้นตอนการดำเนินการตามแผนและ 4) ขั้นตอนการติดตามประเมินผล

สรุปและอภิปรายผล

การศึกษาเรื่องแนวทางการจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ชุมชนเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตสำหรับผู้สูงอายุความสำคัญของการเรียนรู้ตลอดชีวิต เป็นการศึกษาถึงความเป็นไปได้ตามแนวคิดการเรียนรู้ตลอดชีวิต (Lifelong learning) เพื่อยกระดับทักษะการดำรงชีวิตของผู้สูงอายุอย่างต่อเนื่อง โดยอาศัยแหล่งการเรียนรู้และเครือข่ายการเรียนรู้ (Learning Network) ที่เหมาะสมกับผู้สูงอายุ

ผลการศึกษา สภาพการรับความรู้และข้อมูลข่าวสารของผู้สูงอายุในปัจจุบันพบว่า ผู้สูงอายุส่วนมากผู้สูงอายุได้รับความรู้ทางด้านการส่งเสริมสุขภาพ ด้านการเพิ่มทักษะอาชีพ ด้านเกษตรกรรม ด้านกิจกรรมทางศาสนา ด้านการเมือง และด้านกฎหมาย และพบผู้สูงอายุเป็นส่วนน้อยที่รับความรู้และข้อมูลข่าวสารด้านการลงทุนในตลาดหลักทรัพย์ เทคนิคการประกอบอาชีพ และเทคนิคการใช้อินเทอร์เน็ต ส่วนวิธีการที่ผู้สูงอายุได้รับความรู้และข้อมูลข่าวสาร พบว่า ส่วนมากผู้สูงอายุได้รับความรู้และข้อมูลข่าวสารผ่านช่องทางสื่อสาร ได้แก่ โทรทัศน์ สื่อวิทยุ สื่อสิ่งพิมพ์ และจากการเข้าร่วมชมรมผู้สูงอายุ และพบผู้สูงอายุเป็นส่วนน้อยที่รับความรู้และข้อมูลข่าวสารผ่านช่องทางการใช้อินเทอร์เน็ต ปัญหาอุปสรรคในการรับความรู้และข้อมูลข่าวสารของผู้สูงอายุพบว่า ผู้สูงอายุส่วนมากมีปัญหาอุปสรรคในการเข้าถึงความรู้และข้อมูลข่าวสาร จากอินเทอร์เน็ต สาเหตุเนื่องจาก มีค่าใช้จ่ายในการค่าบริการที่ไม่เพียงพอ และไม่มีความสามารถทักษะในการใช้งานอินเทอร์เน็ต รวมทั้งปัญหาเรื่องอุปกรณ์ที่เป็นสื่อกลางในการใช้งานอินเทอร์เน็ตอีกด้วย ความถี่ในการรับข่าวสาร พบว่า ผู้สูงอายุส่วนมากรับข่าวสารทุกวัน และพบผู้สูงอายุเป็นส่วนน้อยที่รับข่าวสารไม่ได้ทุกวัน ช่วงเวลาในการรับข่าวสาร พบว่า ผู้สูงอายุส่วนมากจะรับข่าวสารในช่วงเวลาค่ำหรือช่วงเวลาที่บุตรหลานกลับมาถึงบ้าน ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่อยู่พร้อมหน้ากัน และพบผู้สูงอายุเป็นส่วนน้อยที่สามารถรับความรู้และข้อมูลข่าวสารได้ตลอดเวลาตามที่ต้องการ

ผลการศึกษา ความต้องการทางด้านความรู้ ข้อมูลข่าวสาร วิธีการที่จะทำให้ผู้สูงอายุได้รับความรู้และข้อมูลข่าวสารต่อเนื่องตลอดชีวิต พบว่า วิธีการที่จะทำให้ผู้สูงอายุได้รับความรู้และข้อมูลข่าวสาร แบ่งตามประเภทความรู้ และข่าวสาร ออกเป็น 2 ประเภท กล่าวคือประเภททั่วไป พบว่า ผู้สูงอายุส่วนมากต้องการได้รับข้อมูลความรู้ และข่าวสารประเภททั่วไป ผ่านช่องทางการสื่อสารชนิดหลัก ได้แก่ โทรทัศน์ สื่อวิทยุ สื่อสิ่งพิมพ์ รวมทั้งการค้นหาจากอินเทอร์เน็ต เนื่องจากคิดเห็นว่าเป็นช่องทางการรับข้อมูลข่าวสารแบบทันเหตุการณ์มากที่สุด ประเภทเฉพาะเจาะจงเกี่ยวกับผู้สูงอายุ พบว่า ผู้สูงอายุต้องการได้รับข้อมูลความรู้ และข่าวสาร ที่เฉพาะเจาะจงเกี่ยวข้องกับผู้สูงอายุผ่านช่องทางการสื่อสารได้แก่ จากผู้มีความรู้เชี่ยวชาญ หอกระจายข่าว จากบุคคลใกล้ชิด เนื่องจากคิดเห็นว่าเป็นช่องทางการรับข้อมูลข่าวสารที่มีความน่าเชื่อถือได้ สอดคล้องกับ ปณิธาน วัฒนพานิชกิจ (2548) ซึ่งได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง ความต้องการการเรียนรู้ตลอดชีวิตของผู้สูงอายุในเขตกรุงเทพมหานคร ผลการวิจัยพบว่าโดยภาพรวม

กลุ่มตัวอย่างมีความต้องการการเรียนรู้ตลอดชีวิตในด้านสุขภาพอนามัยในระดับมาก และต้องการคำแนะนำด้านส่งเสริมสุขภาพอนามัยโดยผ่านสื่อโทรทัศน์ ส่วนความต้องการการเรียนรู้ด้านการเพิ่มทักษะอาชีพอยู่ในระดับน้อย แต่มีความต้องการการเรียนรู้ด้านกฎหมาย ด้านการเข้าร่วมกิจกรรมทางสังคมอยู่ในระดับปานกลาง

ผลการศึกษาแนวทางการจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ชุมชนเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตสำหรับผู้สูงอายุนั้นพบว่า รูปแบบที่เหมาะสมสำหรับการจัดการศึกษาให้แก่ผู้สูงอายุ ควรจะเน้นไปที่หลักการศึกษิตตามอัธยาศัยเป็นหลัก ซึ่งสามารถทำเป็นกิจกรรมการเรียนรู้ในวิถีชีวิตประจำวันของผู้สูงอายุ ซึ่งผู้สูงอายุสามารถเลือกที่จะเรียนรู้ได้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต ตามความสนใจ ความต้องการ โอกาส ความพร้อม และศักยภาพในการเรียนรู้ของผู้สูงอายุแต่ละคน เพื่อเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้และจัดกิจกรรมการเรียนรู้ที่เหมาะสมให้แก่ผู้สูงอายุเพื่อให้ผู้สูงอายุได้รับการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต เพื่อสร้างเสริมกระบวนการเรียนรู้ สร้างโอกาสการเรียนรู้สำหรับผู้สูงอายุในชุมชน ให้ชุมชนและผู้สูงอายุมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการ และจัดการศึกษาให้กับผู้สูงอายุในชุมชนเอง ซึ่งแนวทางการจัดการความรู้ในศูนย์การเรียนรู้ชุมชนเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตสำหรับผู้สูงอายุนั้น มีกิจกรรมการเรียนรู้ที่อาจเรียกว่าเป็นหลักสูตรสำหรับการเรียนรู้ของผู้สูงอายุ ได้แก่ การสอนอ่าน-เขียนสำหรับผู้ไม่รู้หนังสือหรือหลงลืมหนังสือ การฝึกอบรมอาชีพตามความต้องการของผู้สูงอายุ การอบรมให้ความรู้ในเรื่องที่ผู้สูงอายุต้องการและเป็นประโยชน์แก่ผู้สูงอายุ และการศึกษิตตามอัธยาศัย สอดคล้องกับ วิเชียร โยมา (2553) ซึ่งได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง รูปแบบศูนย์การเรียนรู้ชุมชนเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต ในเขตลาดกระบัง กรุงเทพมหานคร ผลการวิจัยพบว่า รูปแบบศูนย์การเรียนรู้ชุมชนเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต ในเขตลาดกระบัง ด้านกิจกรรมการเรียนรู้ ควรมีการจัดการศึกษาสายสามัญและการสอนวิชาชีพระยะสั้น ด้านอาคารสถานที่ควรจัดให้อยู่ในแหล่งชุมชน และควรให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการวางแผนและจัดลำดับความต้องการของชุมชน

ผลการศึกษาลักษณะของศูนย์การเรียนรู้ชุมชนเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตสำหรับผู้สูงอายุ พบว่า ชุมชนจะชื่อเรียกว่าอย่างไรก็ได้ มีสถานที่ตั้งที่เหมาะสมต่อการเรียนรู้สำหรับผู้สูงอายุ ในช่วงเริ่มแรกอาจใช้สถานที่ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่ชุมชน หรือบริเวณพื้นที่ภายในวัด ซึ่งสถานที่ตั้งควรมีความสะดวกต่อการเดินทางของผู้สูงอายุด้วย ซึ่งเป็นสถานที่แลกเปลี่ยนเรียนรู้ ความคิด ความรู้ ประสบการณ์ ภูมิ

ปัญญา องค์ความรู้ท้องถิ่น ข้อมูลข่าวสารในชุมชน เป็นแหล่งฝึกฝนเพื่อพัฒนาทักษะ การดำรงชีวิตที่เหมาะสมสำหรับวัยสูงอายุอย่างยั่งยืน มีความเป็นอิสระ ปลอดภัยจากการ ครอบงำทางการเมือง หน่วยงานรัฐหรือเอกชน แต่สามารถให้การสนับสนุนทรัพยากร บางอย่างได้ เป็นแหล่งสรรหา และเก็บรวบรวมเป็นคลังปัญญาผู้สูงอายุของชุมชนนั้นๆ สอดคล้องกับ ปราโมทย์ น้อยวัน (2554) ซึ่งได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง แนวทางการจัดตั้ง ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน อำเภอสามโคก จังหวัดปทุมธานี ผลการวิจัยพบว่า การบริหารศูนย์ การเรียนรู้ชุมชนแยกตามรายด้านทั้ง 4 ด้าน ได้แก่ ด้านบุคลากร ควรจัดให้มีเจ้าหน้าที่ที่ มีความรู้เกี่ยวกับท้องถิ่น มีการพัฒนาบุคลากรอย่างสม่ำเสมอ ด้านงบประมาณ ควร ได้รับการจัดสรรจากรัฐและภาคชุมชนอย่างเหมาะสม ด้านวัสดุอุปกรณ์และอาคารสถานที่ ควรจัดให้เพียงพอ ด้านการบริหารจัดการ ควรเป็นในรูปแบบคณะกรรมการที่ได้รับ คัดเลือกจากชุมชน และมีการแบ่งโครงสร้างการทำงานอย่างเป็นระบบ

ผลการศึกษาปัจจัยที่ส่งเสริมศูนย์การเรียนรู้ชุมชนเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต สำหรับผู้สูงอายุ ประกอบด้วย 1) ชมรมผู้สูงอายุ องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่ ชุมชน หน่วยงานสนับสนุน และการมีคณะกรรมการศูนย์การเรียนรู้ชุมชนสำหรับผู้ สูงอายุที่มาจากตัวแทนหลายฝ่าย สอดคล้องกับ พัทธรา สังข์ศรี (2556) ซึ่งศึกษาวิจัย เรื่อง แนวทางส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตสำหรับผู้สูงอายุในภาคกลาง ซึ่งพบว่าปัจจัย ที่ทำให้การดำเนินการประสบผลสำเร็จ ประกอบด้วย การมีหน่วยงานรับผิดชอบ โดยตรงและมีการจัดสรรงบประมาณสนับสนุน มีกรรมการดูแลเรื่องผู้สูงอายุโดยตรง มี แผนพัฒนาผู้สูงอายุในหมู่บ้าน สร้างความเข้าใจให้ผู้สูงอายุเห็นความจำเป็นของการเรียนรู้ มี ฐานข้อมูลผู้สูงอายุในหมู่บ้าน จัดกิจกรรมสม่ำเสมอและต่อเนื่อง ประชาสัมพันธ์ กิจกรรมให้แก่ผู้สูงอายุได้รู้ และสร้างเครือข่ายกับชมรมผู้สูงอายุในพื้นที่อื่นๆ

การจัดการความรู้ในศูนย์การเรียนรู้ชุมชนเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตสำหรับผู้ สูงอายุนั้น ต้องสามารถจัดหาความรู้ตามความต้องการของผู้สูงอายุในชุมชน ซึ่งทำได้ โดยการสำรวจความต้องการจากผู้สูงอายุในชุมชน หรือการจัดหาความรู้ที่เป็น ประโยชน์เหมาะสมกับผู้สูงอายุในชุมชนให้ผู้สูงอายุได้เลือกตามลำดับความต้องการ ต้องจัดให้มีกิจกรรมในแหล่งการเรียนรู้ประเภทต่างๆ เช่น การเรียนรู้ระบบเทคโนโลยี สารสนเทศ การค้นคว้าจากอินเทอร์เน็ต พิพิธภัณฑ การจัดกิจกรรมการเรียนรู้จากภูมิ ปัญญาชาวบ้าน การจัดกลุ่มเสวนา หรือการอภิปราย ต้องส่งเสริมสนับสนุน และ พัฒนาการจัดการศึกษาตามอัธยาศัย ได้แก่ สนับสนุนสื่อการเรียนรู้สำหรับผู้สูงอายุ การ

สนับสนุนงบประมาณค่าใช้จ่าย ต้องส่งเสริมให้หน่วยงานภาครัฐสร้างเครือข่ายจัดการศึกษาตามอัธยาศัย เช่น องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ศูนย์การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย โรงเรียนในชุมชน และต้องส่งเสริม สนับสนุนการพัฒนาหมู่บ้านต่างๆ ตามความต้องการ และความสนใจ เช่น ชมรมผู้สูงอายุ กลุ่มสิ่งแวดล้อม กลุ่มพัฒนาชุมชน กลุ่มผลิตภัณฑ์พื้นบ้าน

ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตสำหรับผู้สูงอายุจึงเป็นมิติใหม่ในการจัดการศึกษาระบบเปิดมีการพัฒนารูปแบบการเรียนการสอนที่ยืดหยุ่น รวมทั้งส่งเสริมให้เกิดการสร้างหลักสูตรที่หลากหลายไว้บริการผู้สูงอายุในชุมชน เพื่อสร้างชุมชนให้เกิดความเข้มแข็งอย่างยั่งยืนได้ในที่สุด

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะจากผลการวิจัยครั้งนี้

1. ความสำเร็จในการจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ชุมชนเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตสำหรับผู้สูงอายุมีสิ่งที่สำคัญที่สุด คือ ความต้องการของชุมชนเอง จากปัจจัยหลายด้านที่เป็นข้อค้นพบอันจะนำไปสู่ความสำเร็จของศูนย์การเรียนรู้ชุมชนเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตนั้น หากชุมชนมีความร่วมมือจากหลายฝ่ายที่ดีแล้วก็จะนำไปสู่ความสำเร็จอันรวดเร็ว แต่หากว่าชุมชนยังไม่สามารถเห็นถึงความสำคัญและประโยชน์ที่ชุมชนจะได้รับอันนำไปสู่ความต้องการของชุมชนเอง แล้ว ก็จะไม่มีความผลักดันจากประชาชนในชุมชน ขาดความเข้าใจ ขาดความสนใจและขาดการเห็นถึงคุณค่า

2. การสร้างความตระหนักถึงสังคมผู้สูงอายุ จึงเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญที่สุด อันจะก่อให้เกิดความต้องการศูนย์การเรียนรู้ชุมชนเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตสำหรับผู้สูงอายุของชุมชน อันนำไปสู่การมีแกนนำในการจัดตั้งซึ่งประกอบด้วยปัจจัยสำคัญคือ ชมรมผู้สูงอายุในพื้นที่ชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่ชุมชน หน่วยงานสนับสนุน เป็นหน่วยงานภาครัฐในพื้นที่ ได้แก่ หน่วยงานด้านสาธารณสุข การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย พัฒนาชุมชน อาชีวศึกษา เกษตร และภาคเอกชนในท้องถิ่นร่วมด้วย อันก่อให้เกิดการรวมกลุ่มจัดตั้งคณะกรรมการศูนย์การเรียนรู้ชุมชนสำหรับผู้สูงอายุ

เอกสารอ้างอิง

- กระทรวงศึกษาธิการ.2551. **พระราชบัญญัติส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย**. กรุงเทพมหานคร : กระทรวงศึกษาธิการ.
- นเรศ สงเคราะห์สุข. 2541. **กระบวนการวางแผนแบบมีส่วนร่วม**.กรุงเทพมหานคร : ศักดิ์โสภารการพิมพ์
- พัชรา สังข์ศรี. 2556. **แนวทางส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตสำหรับผู้สูงอายุในภาคกลาง**. กรุงเทพมหานคร : วารสารสุขโขทัยธรรมาธิราช.
- ยุวัฒน์ วุฒิเมธี.2556.**หลักการพัฒนาชุมชนและพัฒนาชนบท**.กรุงเทพมหานคร: ไทยอนุเคราะห์.
- วิจารณ์ พานิช. 2548. **การจัดการความรู้ : ฉบับนักปฏิบัติ**. กรุงเทพมหานคร: ตาตาพับลิเคชั่น.
- สมบูรณ์ ศิริสรหรือ. 2551. **ทฤษฎีองค์การและกระบวนการจัดการ**. คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล.
- สุทธิพร บุญส่ง. 2548. **การพัฒนาคุณภาพชีวิตและสังคม**. กรุงเทพมหานคร: ทรีบีพีแอนด์คูเคชั่น.
- อัจฉรา โพธิยานนท์. 2539. **การศึกษากับการพัฒนาชุมชน**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด 9119 เทคนิคพรินติ้ง.
- Dave, R.H. 1976. "Foundations of Lifelong Education: Some Methodological Aspects" in Dave, R.H. (ed.), **Foundations of Lifelong Education**. Oxford. Pergamon Press; Hamburg: UNESCO Institute for Education.
- OECD. 2004. Lifelong Learning. **Policy Brief**, Organization for Economic Co-operation and Development.
- Parker, D. & Gemino, A.2001. "Inside Online Learning : Comparing Conceptual and Technique Learning Performance in Place-Based and ALN Formats. **Journal of Asynchronous Learning Network**.
- UNESCO.1991. **APPEAL : Asia-Pacific program of education for All** (National Studies: chain).Bangkok : UNESCO.

UNESCO. 1999. National Workshop on Development of Strategies for Promoting Continuing Education through Community Learning Centers in Myanmar. Yangon Myanmar: UNESCO.